

Tokom decenija razvoja procene ličnosti kod nas, najveći problem psihologa je predstavljao nedostatak kvalitetnih i proverenih psiholoških instrumenata. Poslednjih godina je napravljen značajan napredak, jer su psiholozi uvećali broj skala, testova i tehnika koji se primenjuju u praksi ili istraživačkom radu, jednim delom zbog proizvodnje novih instrumenata, a drugim delom zbog standardizacije vodećih upitnika nove generacije. Istraživanje koje prezentujemo predstavlja nastavak napora grupe kliničkih psihologa da empirijski provere na našoj populaciji upitnike koji se najčešće primenjuju i u svetu, kako bi ih pripremili za praktičnu primenu. Nadamo se da će ova publikacija biti posebno korisna studentima i specijalizantima u procesu edukacije i profesionalcima koji se bave procenom ličnosti u različitim kontekstima.

Proces pripreme PAI inventara za istraživanje počeo je još 2005. godine, kada je inventar preveden na srpski jezik. Proceduru prvog prevoda sprovele su D. Đurić Jočić i D. Vučinić Latas. Prevod inventara je prošao traženu proceduru dvostrukog slepog prevođenja i višemesečnog konsultovanja oko finesa u prevodu sa autorom instrumenta Morijem. Godine 2005. D. Đurić Jočić je dobila dozvolu za standardizaciju ovog instrumenta na teritoriji tadašnje Jugoslavije (Srbije i Crne Gore). Prevod inventara je autor ove knjige revidirao 2014. godine i on je dostupan kod izdavača.

Tokom godina prikupljanja uzorka i rada s inventarom, on se pokazao kao odličan instrument za primenu u svakodnevnoj kliničkoj praksi. Iako spada u upitnike srednje dužine, ispitanici ga lako popunjavaju, čak i pacijenti s psihotičnim poremećajem i niskog obrazovanja.

Dobijeni podaci su veoma korisni za svakodnevnu kliničku praksu, jer daju obuhvatni pregled mogućih psihopatoloških poremećaja, a supskale omogućavaju detaljniju procenu u kojim aspektima je poremećaj najizraženiji, što pomaže razumevanju specifičnosti pojedinačnog ispitanika. Nezavisnost skala validnosti i kliničkih skala omogućava da se koriste dobijeni podaci, čak i kada neka od skala validnosti pokazuje uvećanje. Dešava se da je tada i nerealistično uvećana neka od kliničkih skala, ali retko dramatično ili u većem broju. To ga razlikuje od dugih upitnika; npr. kod MMPI-2 upitnika simulacije dovode do povišenja na skalama validnosti, ali i dramatično i neselektivno uvećavaju kliničke skale, što dobijene podatke čini neupotrebljivim, iako je ispitanik utrošio značajno vreme na popunjavanje upitnika. To je razlog zašto, ne samo kao istraživač, već i kao kliničar, PAI preporučujem kolegama.

Teorijski deo knjige bavi se oblastima u kojima je moguće primenjivati PAI inventar, predstavlja pregled istraživanja koja su sprovedena u različitim oblastima rada psihologa i preporuke na koji ga je način moguće koristiti. Iako je PAI nastao kao klinički instrument, može se reći da danas imamo čak veći broj istraživanja u nekim drugim oblastima primene.

Knjiga koja je pred vama posebno je značajna kao rezultat zajedničkog napora velikog broja psihologa u dve države. Neklinički uzorak u Srbiji prikupljen je u Beogradu – jednim delom to je bio slučajni uzorak dostupan istraživačima van institucija, a drugim delom u Nacionalnoj službi za zapošljavanje Srbije i Zavodu za zdravstvenu zaštitu radnika Železnice Srbije – stoga se zahvaljujemo kolegicama Vesni Čekić i Elidi Faganel-Rudonić na pomoći u sprovođenju istraživanja.

Istraživanje u Crnoj Gori organizovala je Nevenka Pavličić. Neklinički uzorak u Crnoj Gori prikupljen je u domovima zdravlja i tržištu rada u sledećim gradovima: Podgorica, Bar, Bijelo Polje, Ulcinj, Berane, Pljevlja i Nikšić. Klinički uzorak prikupljen je u psihijatrijskim ustanovama Srbije i Crne Gore.

Zahvaljujemo se kolegama koje su prikupljali normativni i klinički uzorak u Srbiji Crnoj Gori i tako dali doprinos istraživanju: Vladimir Borovnica, Olivera Todorović, Dušanka Vučinić Latas, Elida Faganel-Rudonić, Nevenka Pavličić, Rada Dabetić Đorović, Sonja Filipović, Ljilja Seferović, Dragana Dedić, Vesna Radonjić, Alisa Dizdarević, Nataša Radulović, Sanja Obradović, Milica Belada, Mira Kulić, Tamara Stamatović, Jasmina Đukić, Majlinda Kurt.

Zahvaljujem se Biljani Šauli na strpljivom čitanju završne verzije teksta i na predloženim ispravkama.

Nadamo se da će naše istraživanje i dostupnost inventara omogućiti primenu i generisanje istraživačkih podataka na našoj populaciji, kao što je to bio slučaj posle standardizacije NEO PI-R upitnika.

Dragana Đurić Jočić
U Beogradu, april 2015. godine

PRVI DEO

POGLAVLJE 1

Osnovne informacije o PAI inventaru

Inventar procene ličnosti (Personality Assessment Inventory – PAI) nastao 1991. godine i spada u grupu samoizveštavajućih upitnika nove generacije. Autor je Lesli S. Mori (Leslie C. Morey), profesor psihologije na Univerzitetu Teksas A&M, čije je područje interesovanja procena mentalnih poremećaja, posebno poremećaja ličnosti i alkoholizma. Bio je član radne grupe koja je postavljala kriterijume za poremećaje ličnosti u DSM-V klasifikaciji. Autor je preko 200 knjiga, članaka i poglavlja, ali se može reći da je ipak najpoznatiji kao autor PAI inventara. Publikacije koje je posvetio ovom instrumentu su: Personality Assessment Inventory Professional Manual (1991), Interpretive Guide to the Personality Assessment Inventory (1996), Essentials of PAI Assessment (2003), Casebook for the Personality Assessment Inventory (PAI): A structural summary approach (2007). PAI je namenjen proceni širokog dijapazona psihopatologije odraslih i već postoje brojni radovi o njegovoj primeni u oblasti kliničke i forenzičke psihologije. Dobijeni rezultati mogu se koristiti specifičnije za postavljanje dijagnoze, procenu motivacije za psihoterapiju, stepena aktuelne krize, suicidalnosti i opasnosti od agresivnog abreagovanja, odluke o dodeli starateljstva, u selekciji kadrova za posebno rizične profesije.

Inventar je ateorijski, a oslonjen je na DSM klasifikacione kriterijume psihijatrijskih poremećaja. Međutim, on nije puko prevođenje dijagnostičkih kriterijuma (kao što se to zamera Milonovim upitnicima), već je zasnovan i na brižljivoj analizi istorijske i savremene literature o pojedinim kategorijama mentalnih poremećaja, kao i na dugogodiš-

njem iskustvu praktičara. Klinički sindromi koje inventar procenjuje su izabrani na osnovu procene njihovog značaja u savremenoj dijagnostičkoj praksi i na osnovu važnosti za nozologiju mentalnih poremećaja (Morey, 1991). Izvanredno poznavanje metodologije omogućilo je autoru da sa sigurnošću koristi konstrukt validacioni okvir za nastanak instrumenta, koji ističe i racionalne i empirijske metode razvoja skala. Tako je nastao instrument koji je odličnih metrijskih karakteristika i po ovim odlikama je u rangu najčešće korišćenog MMPI-2 upitnika ili NEO PI-R upitnika koji je danas dominantan među instrumentima nove generacije.

PAI je u SAD standardizovan na tri uzorka: (a) normativnom uzorku koji je usklađen sa popisnim podacima (b) uzorku odraslih pacijenata (c) uzorku studenata. U svakom od tih uzoraka bilo je najmanje 1000 osoba. Preveden je na više svetskih jezika: španski, norveški, korejski, hebrejski, francuski, danski, arapski. I pored brojnih prevoda, nema mnogo podataka o završenim standardizacijama u tim zemljama, grupa nemačkih autora je jedna od retkih koja je objavila svoje rezultate (Groves & Engel, 2007). Druga dostupna standardizacija u Grčkoj je izvršena na impresivnom broju od 1120 ispitanika i 450 pacijenata (Lyrakos, 2011). Prevod inventara na španski jezik je pokazao da ta verzija ima nižu internu konzistentnost od engleske verzije, što se tumači razlikama u prevodu (Rogers i saradnici, 1995). Engleski prevod primenjen u drugim kulturama (Australija) pokazao je istovetne metrijske karakteristike instrumenta (White, 1996).

Iako nema mnogo istraživačkih podataka o kros-kulturalnim studijama, prilikom konstruisanja inventara vodilo se računa o tome da instrument bude kulturološki neutralan. To je postignuto izborom ajtema koji po svom sadržaju nisu specifični za određeni pol, rasu, supkulturu ili kulturu. U drugoj fazi su psihometrijski selektovani ajtemi koji su se pokazali kao osetljivi na različite demografske varijable, pa tako i etničku pripadnost ispitanika. Izbačeni su ajtemi koji su imali različito značenje za različite kulture.

Istraživanja među psiholozima pokazuju da je PAI danas jedan od najčešće korišćenih instrumenata u kliničkom treningu i praksi (Piotrowski, 2000). Može biti koristan za procenu potencijala i evaluaciju psihoterapije (Morey, 2004). Takođe, jedan je od najčešće korišćenih objektivnih instrumenata u forenzičkoj psihologiji (Piotrowski & Belter, 1999). Koristi se i u proceni psiholoških problema kod određenih

profesija, npr. u selekciji policajaca i drugih javnih službenika koji koriste u službi oružje (Roberts, Thompson & Johnson, 2004). Neuronauke i neuropsihologija poslednjih decenija doživljavaju izrazitu ekspanziju, pa se PAI koristi kao komplementarni instrument za ispitivanje ličnosti osoba s traumom mozga i ispituje se njegova korelacija s neuropsihološkom baterijom testova (Kurtz i saradnici, 1998). Teorijski deo ove publikacije ima za cilj da predstavi ove oblasti primene inventara, kako bi psiholozi imali pregled dosadašnjih istraživanja, mada će vitalnost inventara u narednim decenijama pokazati da je primenjiv i u drugim oblastima rada psihologa i na drugim grupama ispitanika.

Postavlja se pitanje gde je mesto PAI inventara među instrumentima nove generacije i šta je njegova komparativna prednost u odnosu na druge upitnike. Prvi kriterijum izbora upitnika je na osnovu toga šta će biti predmet naše procene. NEO PI-R i CPI se mogu koristiti za procenu normalne ličnosti i poremećaja ličnosti, TCI 5 i MCMI III za precizniju procenu poremećaja ličnosti, a PAI i MMPI- 2 za ceo dijapazon psihijatrijskih poremećaja. PAI ujednačeno pokriva nepsihotične i psihotične poremećaje, dok je grupa poremećaja ličnosti prezentovana delimično, preko skala graničnosti i antisocijalnog ponašanja.

Izbor upitnika zavisiće i od afiniteta ka određenim teorijama ličnosti: NEO PI-R je zasnovan na Petofaktorskom modelu ličnosti, MCMI III na Milonovoj teoriji, TCI-5 na Klonindžerovom modelu ličnosti. PAI i MMPI-2 su ateorijski i u bližoj vezi sa psihijatrijskim klasifikacionim sistemima. Ponekad će i dužina upitnika igrati ulogu u njegovom izboru, jer se broj ajtema kreće od 175 (kod MCMI III) do 567 ajtema (kod MMPI-2 upitnika). Kada pogledamo ovaj raspon, zaključujemo da PAI spada u upitnike srednje dužine i stoga ekonomično usklađuje metrijske kvalitete i ekonomičnost u praktičnom radu.

Potreba da se procene pojedinačni entiteti ili specifični fenomeni ponekad je značajna kada biramo upitnik, jer se ovi instrumenti značajno razlikuju u pogledu supskala ili dodatnih skala namenjenih merenju pojedinačnih fenomena. PAI ima prednost jer pored psihopatoloških entiteta daje podatke o interpersonalnim preferencijama, potencijalima za psihoterapiju, riziku od suicidalnog ili agresivnog ponašanja.

Opis skala i supskala PAI inventara

Skale validnosti

PAI inventar sadrži 4 skale validnosti kojima se procenjuje pažljivost odgovaranja i stil odgovaranja ispitanika (Morey, 1991). Softver sadrži i druge indikatore validnosti i mogućnost da se profil pojedinačnog ispitanika u celini komparira s grupama ispitanika koji di/simuliraju tokom odgovaranja.

1. **Pozitivna impresija** (*PIM* – Positive Impression) skala ukazuje na potrebu osobe da prezentuje pozitivnu impresiju o sebi ili odbija da prizna svoje nedostatke, pa makar oni bili i banalni i očekivani. Skala ima 9 ajtema.

2. **Negativna impresija** (*NIM* – Negative Impression) skala ukazuje na tendenciju osobe da prezentuje negativnu sliku o sebi, na agravaciju ili simulaciju. Skala ima 9 ajtema.

3. **Inkonzistentnost** (*ICN* – Inconsistency) ovo je uobičajeni tip skala validnosti, koja služi za proveru koliko je dosledno ispitanik odgovarao na ajteme sličnog sadržaja. Sastoji se od 10 parova ajtema koji visoko koreliraju pozitivno ili negativno. Nemačka standardizacija inventara je pokazala nisku korelaciju među parovima ajtema na uzorku bilinvalnih ispitanika, pa su oni zamenjeni stavkama drugačijeg sadržaja.

4. **Retki odgovori** (*INF* – Infrequency) ovaj tip kontrolnih skala služi kako bi se videlo da li ispitanik odgovara pažljivo ili nasumice (ne čita ajteme ili zaokružuje mehanički odgovore). Sadržaj ajtema je takav da bi ih inače ispitanici birali veoma često ili veoma retko, sadržaj je neutralan u odnosu na psihopatologiju i odnosi se na svakodnevni život. Skala ima 8 ajtema.

Kliničke skale

Sledeći segment strukture inventara i interpretacije je 11 kliničkih skala, koje se odnose na osnovne dijagnostičke entitete. Neurotski i psihotični poremećaji su dobro zastupljeni, ali poremećaji ličnosti